

УДК 821.161.2-32

О. В. Куцевол

ОБРАЗ РАДЯНСЬКОГО ВЧЕНОГО В ОПОВІДАННІ Ю. ШОВКОПЛЯСА «ПРОФЕСОР»

Проза 1920-х – 1930-х років прагнула відобразити соціалістичне будівництво, висвітлюючи процеси індустріалізації (В. Кузьмич «Крила», Л. Смілянський «Машиністи»), висуваючи проблеми взаємовідносин інтелігенції та робітничого класу (О. Копиленко «Визволення», Ю. Шовкопляс «Інженери»), питання соціального значення праці й науки в країні (Ю. Смолич «Господарство доктора Гальванеску»).

Тож наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років з'являється значна кількість творів про соціалістичне будівництво, колективізацію, розвиток промисловості. Закономірно, що головними персонажами цих творів стали переважно науковці, інтелектуали та міська інтелігенція. Варто зазначити, що образ ученого досить активно розроблявся в радянській літературі того періоду. Проте було і багато схематичних персонажів, утім, як наголошує С. Луцій, відомі й «досить цікаві знахідки: це й інженер-хімік Каргат, який приїздить на завод, полишивши інститутську лабораторію, щоб прискорити добування необхідного для країни піридину («Інженери» Ю. Шовкопляса); і герой О. Копиленка – майбутній інженер-винахідник Сава («Місто народжується»); неординарна, суперечлива особистість – витвір М. Івченка – професор Віктор Савлутський (роман «Робітні сили») та ін.» [1, 28].

На відміну від багатьох українських письменників, пов'язаних із селом, співців сільської теми, Ю. Шовкопляса називають художником міста, адже найвизначніші його твори наповнені темами і проблематикою індустріального розвитку, життя міської інтелігенції, молоді та науковців. Уся творчість прозаїка, на думку В. Собка, присвячена «інтелігенції, це ніби своєрідна історія її розвитку, її устремлінь і шукань» [2, 3]. Також Ю. Шовкопляс досить часто у своїх творах звертався до теми виховання та формування світогляду молоді. І це закономірно, адже певний період свого життя письменник присвятив учительській та викладацькій діяльності. Ця тенденція найбільш яскраво відбилась у таких відомих творах прозаїка, як «Починається юність», «Весна над морем», «Геній», «Неприємності», «Професор», «Завтра», «Інженери» тощо. Прикметно, що у згаданих творах головний герой, як правило, – інтелігент, яскрава й непересічна особистість, пов'язана із наукою або педагогікою. Так, у романі «Інженери» головний герой – завідуючий хімічною лабораторією заводу, молодий інженер і науковець Каргат, у трилогії «Людина живе двічі» – талановитий хірург, доктор медичних наук, професор Шостенко, у повісті «Починається юність» – обдарований учень старших класів Кость Чиженко, а також його наставник і талановитий педагог

Март Генріхович Сальме, в оповіданні «Професор» – професор фізіологічної хімії Адріян Євгенович Терещенко тощо.

Варто звернути увагу на те, що останній твір свого часу залишився поза увагою критики, однак, на нашу думку, є досить цікавим і непересічним художнім здобутком митця. Отже, метою нашої розвідки є розгляд образу радянського науковця-інтелектуала в оповіданні Ю. Шовкопляса «Професор» (1929).

Література соціалістичного реалізму, у якій вищий ідеал втілював позитивний герой, як відомо, була скерована на виховання свідомих громадян, патріотів радянської країни та на формування комуністичного світогляду. На нашу думку, хоча теорія соціалістичного реалізму повністю не була сформована в 1929 році, головний герой оповідання «Професор» може вважатися позитивним, адже він високоморальна, шляхетна, цілеспрямована, віддана своїй праці й країні людина.

Слід зазначити, що дія твору обмежується одним днем, зокрема днем народження Адріана Євгеновича Терещенка, але впродовж цього невеликого часового відрізка прозаїк, використовуючи прийом художньої деталі, спогади та внутрішні монологи професора, його діалоги зі старим другом і студентами, створює образ справді благородної та щирої людини, намагається подати найбільш повно внутрішній світ та світоглядні орієнтири героя, його сумніви та переконання, моральні домінанти та мотивацію поведінки.

Навіть проживши більшу частину свого життя герой продовжує працювати на благо Батьківщини. Уранці Адріян Євгенович кілька хвилин нерухомо пролежав із заплющеними очима, «розшукуючи серед низки зайвих, напівсонних думок потрібну – ту, що з нею він заснув учора. Це була думка про новий дослід, що його ще досі ніхто не провадив, і до якого він тепер готувався; дослід цей мав висвітлити йому проблему — над нею він працював от уже півтора роки, поки що без наслідків. Піймавши цю думку, він хутко сів на ліжку й простяг руку до стільця, де лежав його недбало кинутий одяг. Він узагалі ніколи не залежувався, бо на письмовому столі завжди на нього чекала або розкрита, залишена з вечора книга, або акуратно розкладений папір, що своєю незайманою білиною закликав його продовжувати роботу» [4, 59]. Так, ця промовиста деталь з життя радянського вченого свідчить про активну вдачу та цілеспрямованість героя, його невтомність у наукових пошуках та прагнення до нових відкриттів у професійній сфері.

Проте дедалі частіше професор замислювався про свій вік, адже йому виповнювалося сімдесят п'ять років. Прикметно, що Ю. Шовкопляс подає портрет Адріана Євгеновича через його власне відображення у дзеркалі: «Він побачив там високу й широкоплечу людину, зовсім ще не згорблену й м'язисту: на голих грудях високо підіймались два бугри, під шкурою рук помітно движіли пружисті вузли, а шия гордо тримала велику голову з коротко підстриженим волоссям. Та лише де-не-де залягли неглибокі зморшки – під очима й на скронях; були вони ще й навколо рота, але ховались під вусами й

рясною бородою. Чоло ж і шоки – такі ж рівні, як і півста років тому. А очі дивились так молодо, з такою усмішкою, наче належали юнакові. І ще одна дивина була йому в обличчі: на голові волосся ніде не заपोрилось сивизною, без найдрібнішої плішинки було, брови ж вуса й борода майже зовсім білі; а втім білість брів лише відтіняла і юний блиск його очей... І коли б не ця сивизна, коли б не шкура, що трохи пожовкла й була розкреслена надутими жилами, віщунами старечого склерозу, ніхто ніколи не подумав би, що Адріян Євгенович прожив уже куди більше, як три чверті свого життя» [4, 61–62]. Тож, роздивившись уважно своє відображення у дзеркалі, герой з упевненістю та оптимізмом зауважив: «Років на десять, принаймні, його ще вистачить, а скільки проблем – нових і цікавих – можна розв'язати за цей надзвичайно довгий час!» [4, 61].

Щодня професор діставав кілька листів з радянських і закордонних лабораторій, наукових установ, інститутів і вчених, листів з висловами пошани до нього, з «проханням приїхати на такий-то з'їзд, прислати звітку за свою теперішню роботу, з повідомленням про обрання його на почесного члена такої-то наукової організації, але все це після синової смерті цілком його не обходило й ніскільки не заглушало почуття постійної самотності... А що найгірше, протягом останніх років цю самотність він відчував чимраз гостріше: він пережив багатьох товаришів у роботі, інші переїхали в інші міста, а починати зближатися з новими співробітниками – не той йому був уже вік. Серед студентів же молоді, що для неї варт, на його думку, ще жити й працювати, він почував себе зовсім чужим...» [4, 66]. Однак, незважаючи на самотність професора та його «непотрібність», на думку самого героя, він працював з самовідданістю та натхненням для своєї країни.

Та самотність переслідувала професора і в особистому житті. Власної родини в Адріяна Євгеновича не було, адже через «усе життя своє проніс він кохання до Марійки, жадного разу не зрадивши спомину про неї, бо певний був, що ніяка жінка не дасть йому того почуття життєвої наповненості, яке протягом коротких сімнадцяти місяців давала йому дружина» [4, 64]. Саме того дня, коли Адріян Євгенович, радісний і щасливий, повернувся додому з останнього свого іспиту в університеті, довідався, що «професор фізіології лишив його за аспіранта при своїй катедрі! Але Марійка не змогла пережити з ним його щастя: перед вечором того дня у неї почались пологи, що від них вона й померла, подарувавши йому сина. Навіть тепер, за п'ятдесят два роки по тому, Адріян Євгенович відчув невимовно гострий біль, що враз знесилив його; щоб устояти на ногах, він обіперся обома руками на стінку, а очі йому застив непроглядний сірий туман» [4, 64]. Нещасливо склалась і доля в сина Адріяна Євгеновича. Під час революційної демонстрації хлопця заарештували та відправили на заслання, де він помер від запалення легень.

Дійсно, професор відчував себе самотньою людиною, проте Ю. Шовкопляс прагнув показати, що кожна людина може почати нове життя та змінити думку про себе оточуючих людей у будь-якому віці. Так, упродовж

оповідання поступово змінюється ставлення молоді до Адріяна Євгеновича. Спочатку студенти навіть говорили про професора, що він «сховався у свою мушлю, мов той слимак» [4, 74] та не відчувають ніякої дружби з його боку до себе. Утім, після того, як серед молоді поширились чутки, що професор свого часу «захищав студентів і від реакційної студентської адміністрації, і від поліції переховував у себе на квартирі тих, що за ними бігали горохові пальта. Навіть більше: під час 905 року, а потім і під час реакції в його аудиторії, на його лекціях, студенти влаштовували революційні сходки» [4, 73], студенти, які ще зовсім недавно були скептично налаштовані проти нього, абсолютно по-новому починають ставитись до Адріяна Євгеновича. Також закономірно, що в оповіданні, написаному наприкінці 1920-х років, знайшли втілення революційні події, оскільки для тогочасних письменників тема громадянської війни була досить актуальною.

Варта окремої уваги бесіда під час перездачі іспиту студентки Тетяни з професором. Дівчина спочатку дуже боялась складати іспит цьому видатному науковцю, однак зрештою була вражена самовідданістю та натхненням, з яким він працює. До іспиту Тетяна дізнається, що колишні учні Адріяна Євгеновича з великою пошаною ставляться до нього, що він був їм найкращим другом і наставником, але героїня не може спочатку повірити в це, адже всі студенти вважають його звичайним професором та не відчувають особливої теплоти з його боку. Та під час розмови з Адріяном Євгеновичем Тетяна змінила своє ставлення до нього. Так, досить цікавим та повчальним видається студентці монолог героя про знання, де він говорить про значення книги у навчанні та про те, що «підручники існують зовсім не для того, щоб розжовувати знання та в рот вам їх запихати, а для того, щоб правильно організувати ваше мислення щодо даної наукової дисципліни. Насамперед він дає нам змогу опанувати не суть дисципліни, а методи, що за їх допомогою та суть викривається... Якщо ви опанували ті методи, так вам ніяке питання не страшне: приклавши їх до нього, ви враз його розв'яжете. А щоб їх опанувати, треба не зубрити, як це роблять, звичайно, студенти, а й трохи думати про те, що вичитуєш з підручника... Отже, і коли ви просто визубрили мою дисципліну, так вам і варт посидіти сьогодні над підручником і привести в єдину систему вже вивчений матеріал. Це для того, щоб і ви мали не розпорошені знання з фізіологічної хемії, а всеосяжне уявлення про цю науку» [4, 78]. У цей момент Тетяна зрозуміла не лише те, що хімія – надзвичайно цікава дисципліна, а й те, що старий професор був зовсім не такий, яким вона звикла його бачити: не «сухий» учений, а людина, цілком захоплена своєю роботою.

Пізніше дівчина приходить до висновку: «Ми чомусь звикли думати, що раз людина ця мовчить, не розпинається на кожному перехресті за революцію, значить, людина та є прихований контрреволюціонер. А того, що людина ця тихо, без ніякого галасу робить своє діло, корисне насамперед пролетаріатові, – цього ми не помічаємо... Та будь він хоч трохи незадоволений з того, що в нас тут діється, хіба б він не поїхав за кордон? Адже він знає, що покажись лише

він там і заяви, що ненавидить більшовиків і хоче працювати на капіталістів, так йому зараз же дали б і лябораторію, і кошти, і чого б він не захотів... Але ж він не поїхав! Вважає, що тут йому краще працювати» [4, 85]. Тож бачимо, що для твору характерна тема патріотизму та самовідданості Батьківщині, радянській владі. Оповідання також пройняте оптимістичним настроєм, адже, незважаючи на самотність та болючі спогади про втрату родини, професор працює з натхненням і радістю. Варто підкреслити, що ця тенденція була характерна для багатьох радянських творів кінця 1920-х – 1930-х років.

Ще одним промовистим фактом стосовно розкриття характеру та переконань радянського вченого в оповіданні є діалог з колегою та другом героя Олександром Матвійовичем. Так, святкуючи свій день народження в кафе з другом, професор бачить наскільки в них різне ставлення до радянської влади. Під час дискусії з товаришем Адріян Євгенович каже: «Та хіба ви не бачите, що навколо нас усі працюють з таким напруженням, з таким захопленням, що просто соромно не брати участі в цій загальній роботі?!.. Невже вам не подобається те, що радянська влада асигнує на наукову роботу багато більше грошей, ніж наші лябораторії їх мали перед революцією? Чи те, що вона нам, науковим працівникам, дає стільки всіляких благ, що ми можемо відчувати себе привілейованою кастою?» [4, 92, 94]. Таким чином, Ю. Шовкопляс використовує діалог для самохарактеристики персонажів. У репліках героїв розкривається їх внутрішній світ, переконання та ідеали. Насамперед професор перед нами постає патріотом, цільною та свідомою особистістю, тобто справжнім радянським ученим, який працює лише на благо своєї країни й не визнає ніяких компромісів із власним сумлінням. Досить чітко, як бачимо, простежується й ідейна спрямованість твору, що було знаменням часу.

Зрештою, усі ці несуттєві, здавалось би, події, що трапились упродовж дня в житті Андріяна Євгенійовича, значно вплинули на ставлення професора до молоді, до того, що він не самотній, незважаючи на те, що в нього не було родини. Герой почав усвідомлювати, що він не один, адже його праця в хімічній сфері має значну цінність для всієї країни, його спілкування зі студентами та колегами дарує йому друге життя, духовне відродження. Професор знову відчуває себе повноправним членом колективу, членом інститутської родини, де студенти, немов рідні діти, схоплюють кожне його слово та захоплено працюють на заняттях.

Оповідання завершується вшануванням професора колективом викладачів та студентів. Зворушений вітаннями, Адріян Євгенович промовляє: «Якщо я раніш знаходив шлях до студентського серця, розпалюючи властиве юнацтву поривання до бунту, так нині я можу знайти той загублений шлях, розпалюючи любов до знання... Мені здається, що сучасне студентство не тільки хоче знання, а й любить його... Хочеться мені тепер наздогнати той загаяний час... і вірю я, що наздожену його» [4, 96, 107]. Подібні палкі промови часто зринають у дидактичних творах тієї доби, являючи собою «фінальний акорд» і роблячи акцент на головній проблемі, яку прагнув розкрити

письменник. Так, промова Адріяна Євгеновича окреслює не лише подальшу діяльність вченого в науковій сфері, а й визначає провідне місце професора у вихованні радянської молоді свідомими громадянами та справжніми патріотами своєї країни.

Як відомо, комунікативне поле соцреалізму пов'язане з космогонічним міфом про створення нової радянської держави, який інтенсивно продукувався в часи перших п'ятирічок і був зумовлений конструюванням візії про унікальність й неповторність країни Рад [3, 7]. У оповіданні «Професор» так само звучить тема «великої радянської родини», проте більшу увагу Ю. Шовкопляс приділяє розкриттю внутрішнього світу головного героя, його переживанням та сумнівам щодо свого значення в житті сучасної йому молоді. Наприкінці твору Адріян Євгенович розуміє, що він є повноправним членом не лише викладацького колективу, а й усієї університетської родини, адже студенти поважають його, намагаються не лише отримати знання, що викладені в підручнику, а й свідомо прагнуть самовдосконалюватись й брати приклад з професора.

Отже, головна ідея оповідання «Професор» багатозначна, адже життя людини не вичерпується її фізичним існуванням. Людина продовжує жити у своїх дітях, учнях, у добрих справах і, таким чином, здобуває друге, вічне життя. Проблематика твору залишається актуальною і в наш час, бо у його центрі загальнолюдські проблеми: життя і смерть, занепад і відродження, почуття самотності та потреби. Крім того, для оповідання «Професор» характерні: ідейна спрямованість і дидактичні настанови, щасливий фінал і оптимістичний тон оповіді, що, зрештою, було властиве радянській літературі тієї доби. Ю. Шовкопляс створює цілісний образ радянського вченого, який сумлінно та самовіддано працює на благо своєї Батьківщини, а також є взірцем порядності й чесності, гідності й шляхетності для радянської молоді. Та не можна не звернути уваги й на тонке відчуття письменником внутрішнього світу головного героя та психологічно вмотивованої зміни поглядів професора на студентів і своєї ролі у формуванні світогляду молоді.

Література

1. Луцій С. Художні моделі буття в романах В. Підмогильного / С. Луцій. – К. : ВД «Стилос», 2008. – 152 с.
2. Собко В. З дистанції десятиріч / В. Собко // Літературна Україна. – 1963. – 5 лютого. – С. 3.
3. Хархун В. Соцреалізм як канонічне мистецтво / В. Хархун // Слово і Час. – 2010. – № 9. – С. 3–14.
4. Шовкопляс Ю. Студенти [Збірка оповідань] / Ю. Шовкопляс. – Харків : Книгоспілка, 1930. – 126 с.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню образу радянського вченого в оповіданні Ю. Шовкопляса «Професор». Особлива увага звертається не лише на ідейну спрямованість та дидактичні настанови твору, що властиве радянській літературі, а й на тонке відчуття письменником внутрішнього світу героя, психологічно вмотивовану зміну поглядів професора на студентів та свою роль у формуванні світогляду молоді. Головна ідея оповідання багатозначна, адже життя людини не вичерпується її фізичним існуванням. Людина продовжує жити у своїх дітях, учнях, добрих справах, здобуваючи друге, вічне життя.

Ключові слова: вчений, професор, самотність, «велика радянська родина», дидактизм.

Аннотация

Статья посвящена исследованию образа советского ученого в рассказе Ю. Шовкопляса «Профессор». Особое внимание обращается не только на идейную направленность и дидактические установки произведения, свойственные советской литературе, а и на тонкое ощущение писателем внутреннего мира героя, психологически мотивированное изменение взглядов профессора на студентов и свою роль в формировании мировоззрения молодежи. Главная идея рассказа многозначительна, так как жизнь человека не исчерпывается его физическим существованием. Человек продолжает жить в своих детях, учениках, добрых делах, получая вторую, вечную жизнь.

Ключевые слова: ученый, профессор, одиночество, «большая советская семья», дидактизм.

Summary

The article is dedicated to the investigation of Soviet scientist image in Y. Shovkoplyas' story «Professor». The special attention is appealed not only on high-principled direction and didactic instructions of the work, which are characterized Soviet literature, but also on thin writer's sensation of hero's inner world, psychologically motivated changing of professor's views on students and his role in formation of youth' world-view. The main idea of the story is many-valued, but man's life is not exhausted by his physical existence. Man continues live in his children, pupils, good businesses, receiving second, eternal life.

Keywords: scientist, professor, loneliness, «big Soviet family», didacticism.